

URSZULA KRÓL

Muzeum Fryderyka Chopina

Narodowy Instytut Fryderyka Chopina w Warszawie

<https://orcid.org/0009-0001-7844-5435>

CZARNE KWIATY O PAMIĄTKACH FLORYSTYCZNYCH ZWIĄZANYCH ZE ŚMIERCĄ FRYDERYKA CHOPINA ZE ZBIORÓW MUZEUM FRYDERYKA CHOPINA W WARSZAWIE

Streszczenie

Cyprian Kamil Norwid zbiór wspomnień dotyczących ostatnich spotkań z sześcioma różnymi osobami (z jednym wyjątkiem znanymi autorowi osobiście), zatytułował *Czarne kwiaty*. Przymiotnik „czarny” wskazuje na żałobny i nekrologiczny charakter tekstów. Tytuł utworu przywołuje także na myśl zwyczaj przynoszenia kwiatów do domu zmarłego lub na pogrzeb. Dzieło Norwida opowiada również o konieczności zauważania rzeczy najdrobniejszych, wydawałoby się – nieistotnych.

Jednym z bohaterów *Czarnych kwiatów* jest Fryderyk Chopin. Choroba i śmierć kompozytora, jego pogrzeb, pośmiertny kult są jednym z kluczowych tematów biografii i legendy artysty. Wśród chopinowskich pamiątek – najpierw z pietyzmem przechowywanych przez rodzinę i przyjaciół, a obecnie znajdujących się w zbiorach muzealnych – zachowało się kilka obiektów florystycznych związanych z jego śmiercią: między innymi ususzone kwiaty z łoża śmierci oraz pośmiertny portret, z głową złożoną wśród kwiatów (autorstwa przyjaciela zmarłego – malarza Teofila Kwiatkowskiego) zachowane w zbiorach Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie. Drobiazgi te – jak przedmioty i zdarzenia opisane w *Czarnych kwiatach* – są na pozór kruche i ulotne, ale w rzeczywistości nasycone różnorodnymi znaczeniami.

Słowa kluczowe: Fryderyk Chopin, romantyzm, muzeum biograficzne, śmierć, kwiat, pamiątka, Cyprian Kamil Norwid, Teofil Kwiatkowski, historia sztuki

Choroba i śmierć Fryderyka Chopina, jego pogrzeb, pośmiertny kult, są jednym z kluczowych tematów biografii i legendy artysty. Wśród chopinowskich pamiątek – najpierw w pietyzmem przechowywanych przez rodzinę i przyjaciół, a obecnie znajdujących się w zbiorach muzealnych – zachowało się kilka obiektów florystycznych związanych z jego śmiercią. Są to między innymi ususzone kwiaty z łoża śmierci oraz pośmiertny portret, ukazujący kompozytora z głową złożoną obok kwiatów (autorstwa przyjaciela zmarłego – malarza Teofila Kwiatkowskiego), znajdujące się w zbiorach Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie.

Los jeszcze raz zadrwił sobie ze mnie pozostawiając mnie tu, na ziemi, podczas gdy znacznie młodszy Chopin, kwiat, którego zapachem upajało się moje serce, został już z niej wyrwany¹. Takimi słowami Wojciech Grzymała, jeden z najbliższych przyjaciół Fryderyka Chopina, w liście do Augusta Léo² opisuje swoje emocje związane ze śmiercią kompozytora.

Grzymała w swoim tekście przyrównuje Chopina do kwiatu przedwcześnie wyrwanego z ziemi. Zestawienie ulotności ludzkiego życia z przemijającym szybko pięknem kwiatu, trawy, liści jest bardzo głęboko zakorzenione w kulturze – literaturze i sztukach plastycznych.

Już Homer w *Iliadzie* porównuje cykl życia roślin do umierania i odradzania się gatunku ludzkiego:

Równie jak liści rodzaje, tak samo ród mężów powstaje.
Liście albowiem na ziemię strącają wiatry, lecz lasy
Nowe puszczają pędy, gdy pora wiosenna powraca;
Tak pokolenia i ludzi, to rosną, to znów upadają³.

Podobnych porównań znajduje się bardzo wiele w Biblii:

Człowiek zrodzony z niewiasty ma krótkie i bolesne życie,
wyrasta i więdnie jak kwiat,
przemija jak cień chwilowy (Hi 14, 1–2)⁴.

¹ List Wojciecha Grzymały do Augusta Léo, Paryż, 8 listopada 1849 r., cyt. za: https://chopin.nifc.pl/pl/chopin/list/407_wojciech-grzymala-do-augusta-leo-w-paryzu

² Auguste Léo, hamburski bankier zamieszkały w Paryżu w latach 1817–1848. Był przyjacielem Fryderyka Chopina i jego pośrednikiem w kontaktach z wydawcami niemieckimi i angielskimi.

³ Cyt. za: Homer, *Iliada*, pieśń VI, tłum. P. Popiel, Kraków 1880, s.106.

⁴ Cyt. za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie z języków oryginalnych, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań–Warszawa 1980, s. 547.

Dni człowieka są jak trawa;
kwitnie jak kwiat na polu.
ledwie muśnie go wiatr, a już go nie ma,
i miejsce, gdzie był, już go nie poznaje (Ps 103, 15–16)⁵.

Głos się odzywa: Wołaj! –
I rzekłem: Co mam wołać? –
Wszelkie ciało to jakby trawa,
a cały wdzięk jego jest niby kwiat polny.
Trawa usycha, więdnie kwiat,
gdy na nie wiatr Pana powieje (Iz 40,6–7)⁶.

Motyw ten można odnaleźć też w niezliczonych utworach poetyckich, jako przykład przywołać można wiersz Daniela Naborowskiego *Róża*:

Róża nam wyraziła nasze krótkie lata,
bo z słońcem na świat wschodzi, z słońcem schodzi z świata,
i w to nieunoszone zwierciadło patrzajcie,
a czasu – póki płynie – radzę, zażywajcie;
potem godzina minie⁷.

Charles Baudelaire włączył tę metaforę do wielu wierszy z wydanego w 1857 r. zbioru *Kwiaty zła* (*Les Fleurs du mal*). W projekcie frontyspisu do tego tomu poezji, zamówionego przez poetę u jego przyjaciela Félixa Bracquemonda, szkielet, wyglądający jak wyjęty ze średniowiecznego *danse macabre*, wydaje się wyrastać między kwiatami na wysokich łądygach.

Związek między kwiatem a ulotnością życia, ukazywany przez stulecia przez teksty literackie, zainteresowanie kwiatami, rozwój wiedzy na ich temat, kolekcjonowanie rzadkich okazów, prowadziły w sposób naturalny do tego, że kwiaty stały się również obecne w dziełach sztuki ukazujących ideę *vanitas* – przemijania.

Ten ewidentny związek kwiatu i śmierci, nietrwałości życia, jest szczególnie dobrze widoczny na martwych naturach z czaszką. Taki obraz śmierci, jako noszącego wieniec z kwiatów szkieletu, przywołuje również Baudelaire w jednym z wierszy ze wspomnianego zbioru *Kwiaty zła*:

⁵ Cyt. za: *ibidem*, s. 664.

⁶ Cyt. za: *ibidem*, s. 882.

⁷ D. Nieborowski (1573–1640), *Róża*, cyt. za: <http://hamlet.edu.pl/naborowski-roza>

Głębią swych dołów nęcą puste oczy trupie,
A naga czaszka, w kwiecie przystrojona hojne,
Kołysze się na suchym wiotkim kręgosłupie.
Objawienie nicości, w symbol życia strojne!⁸

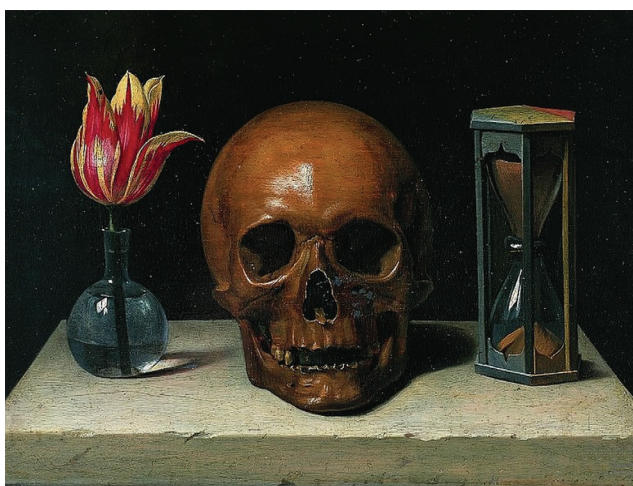

Il. 1. Félix Bracquemond, Projekt frontyspisu do *Kwiatów zła* Charlesa Baudelaire'a, 1857, Metropolitan Museum of Art, NY <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/345642>

⁸ Cyt. za: Ch. Baudelaire, *Taniec śmierci*, tłum. B. Wydzga, [w:] *Kwiaty zła*, Kraków 1990, s. 257.

Il. 2. Abraham Mignon, *Kwiaty i drobne stworzonka*
– *Vanitas*, 2 poł. XVII w., Muzeum Narodowe w Warszawie
<https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/zbiory/441699>

Il. 3. Philippe de Champaigne, *Vanitas*, ok. 1671,
Musée de Tessé, Le Mans
commons.wikimedia.org

Ślady powszechnego funkcjonowania tej metafory w czasach nowożytnych i w XIX w., odnajdujemy nie tylko w sztuce wysokiej, ale również w kulturze popularnej. Jako przykład przywołać tu można tekst Pierre'a-Jeana Bérangera⁹, w którego piosence *La Bouquetière et le Croquemort* (*Kwiaciarka i grabarz*)¹⁰, której tekst stał się źródłem inspiracji wielu przedstawień graficznych, opisane jest spotkanie młodej kwiaciarki – która przez swoje zajęcie, obcowanie z kwiatami, własną młodość, symbolizuje życie i piękno – z grabarzem, wysłannikiem śmierci.

II 4. Ilustracja do piosenki J.P. Bérangera, *La bouquetière et le croquemort* (*Kwiaciarka i grabarz*), 1826, CC0 Paris Musées /

Musée Carnavalet – Histoire de Paris

<https://www.parismuseescollections.paris.fr/fr/musee-carnavalet/oeuvres/la-bouquetiere-et-le-croquemort-0>

⁹ Pierre-Jean de Béranger (1780–1857), francuski poeta i autor popularnych piosenek.

¹⁰ P.J. de Béranger, *La Bouquetière et le Croque-Mort*, [w:] *Oeuvres complètes de Béranger*, H. Fournier, t. 1, 1839, s. 280–281.

Dla rozważań związanych z pamiątkami kwiatowymi związanymi ze śmiercią Fryderyka Chopina, ważne jest nie tylko symboliczne połączenie kwiatu i śmierci obecne w zbiorowej wyobraźni. Istotna jest też refleksja dotycząca powszechnej obecności ciętych i doniczkowych kwiatów w życiu codziennym mieszkańców wielkich miast w czasach warszawskiej młodości kompozytora oraz jego pobytu w Paryżu.

W pierwszej połowie XIX w. kwiaty we wnętrzu mieszkań stanowiły istotny element ich urządzenia. W pokojach stały żardiniery, na oknach ustawiano rośliny doniczkowe.

II. 5. Aleksandra Radziwiłłowa ze Steckich, *Wnętrze pałacu w Szpanowie – pokój z fryzem z płycin z dekoracją figuralno-ornamentalną*, ok. 1835, Muzeum Narodowe w Warszawie
<https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/1908144>

Mieszkając w Paryżu Chopin mógł z łatwością zaopatrywać się w kwiaty cięte do dekoracji swojego mieszkania: można je było kupić na targach, a kwiaty sezonowe – takie jak fiołki – od ulicznych sprzedawczyń, ponieważ tego typu bukietiki można było sprzedawać bezpośrednio na ulicy. W jego czasach zaczęły też działać w Paryżu pierwsze profesjonalne kwiaciarnie¹¹.

Ślady obecności kwiatów w codzienności Fryderyka Chopina można odnaleźć w korespondencji, chociażby w liście do George Sand, w którym wspomina wystrój jej mieszkania (chodzi tu o apartament pisarki przy *square d'Orléans*): „Tutaj wszystko jest tak, jak wówczas gdy Pani wyjeżdżała, nie

¹¹ Prawdopodobnie pierwszą profesjonalną kwiaciarnią w Paryżu był sklep Madame Prévost, otwarty w Palais-Royal w 1830 r.

ma ani fiołków, ani żonkilów, ani narcyzów w ogródku. Zabrano Pani kwiaty, zdjęto firanki, oto wszystko”¹².

Innym przykładem może być list do Wojciecha Grzymały, w którym prosi o przygotowanie jego mieszkania po powrocie z Anglii:

Każ w piątek bukiet fiołkowy kupić, żeby w salonie pachniało – niech mam jeszcze trochę poezji u siebie wracając – przechodząc przez pokój do sypialnego – gdzie się pewno położę na długo. – Więc w piątek w środku dnia jestem w Paryżu¹³.

Jak świadczy też zachowana, niestety tylko szczątkowo, ikonografia jego ostatniego salonu z mieszkania przy place Vendôme 12, bywało ono również dekorowane żywymi kwiatami. W ostatnich dniach życia przyjaciele i znajomi przynosili do jego mieszkania bukiety kwiatów. Zgodnie z tradycją kwiaty były też w mieszkaniu kompozytora po jego śmierci, co znów opisuje Wojciech Grzymała w kolejnym liście do Augusta Léo: „Na trzeci dzień zwłoki zabalsamowane i kompletnie ubrane wystawiono wśród kwiatów pozwalając przyjaciółom i obcym spojrzeć po raz ostatni na twarz Wielkiego Mistrza”¹⁴.

Zapewne ten moment wystawienia ciała i złożone obok kwiaty przedstawił na akwareli znajdującej się w zbiorach Muzeum Fryderyka Chopina Teofil Kwiatkowski, który kilka dni przedtem, w noc śmierci kompozytora uwiecznił jego twarz tuż po zgonie.

Przeglądając bogatą XIX-wieczną ikonografię wystawienia ciał zmarłych, na którą składają się obrazy, rysunki, dagerotypy i fotografie, zauważyć można, że w większości przypadków przy zmarłym znajdują się kwiaty. Może to być mały symboliczny bukiet, ale czasami ciało zmarłego prezentowane jest niemalże jak w zaaranżowanej w tym celu oranżerii – wśród donic z egzotycznymi roślinami i wielkich roślinnych kompozycji.

Zasuszone kwiaty z łóża śmierci Fryderyka Chopina, zostały podarowane do warszawskich zbiorów przez Aurorę Lauth-Sand, wnuczkę George Sand, córkę Maurice’a Sanda. Pierwotnie były włożone do etui z medalionem autorstwa Antoine’a Bovy’ego. Ofiarodawczyni przekazała odręczne zaświadczenie opisujące zawartość daru: „Médailon de Bovy (Chopin), contenant des fleurs prises sur son lit mortuaire à Paris 1849 conservé dans ma famille. A. Sand / Medalion Bovy’ego (Chopin), zawierający kwiaty zabrane z jego łóża śmierci w Paryżu 1849, zachowany w mojej rodzinie. A. Sand” (tłum. U.K.)¹⁵.

¹² List Fryderyka Chopina do George Sand, Paryż, sobota, 10 kwietnia 1847; cyt. za: https://chopin.nifc.pl/pl/chopin/list/268_list-fryderyka-chopina-do-george-sand

¹³ List Fryderyka Chopina do Wojciecha Grzymały, Londyn, 21 listopada 1848; cyt. za: https://chopin.nifc.pl/pl/chopin/list/360_do-wojciecha-grzymaly-w-paryzu

¹⁴ List Wojciecha Grzymały do Augusta Léo, pod koniec października 1849; cyt. za: https://chopin.nifc.pl/pl/chopin/list/404_wojciech-grzymala-to-auguste-leo-in-paris

¹⁵ Notatka znajduje się w zbiorach Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie.

II. 6. Teofil Kwiatkowski, *Fryderyk Chopin na łożu śmierci*, Paryż, 1849
[lub później]

<https://chopin.musicsources.pl/pl/opis-zasobu/grafika-muzealna/81-fryderyk-chopin-na-lozu-smierci>

Oczywiście nie jest możliwe dokładne określenie, kiedy dokładnie kwiaty te zostały zabrane z łoża śmierci Chopina. Może był to ten przywołany powyżej moment wystawienia ciała kompozytora kilka dni po jego śmierci, moment pożegnania. Na pewno jednak zabranie tego typu pamiątki wpisuje się w obyczajowość XIX w., w którym zbieranie i przechowywanie naznaczonych emocjonalnie przedmiotów było ogólnie panującym zwyczajem.

II. 7. Kwiaty z „łoża śmierci” Fryderyka Chopina, Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, fot. Waldemar Kielichowski

W XIX w. wielkim powodzeniem cieszyły się liczne publikacje, takie jak na przykład wielokrotnie wznawiana książka *Le langage des fleurs*¹⁶, które tłumaczyły sekretny język kwiatów, uczyły jak odczytać zaszyfrowane w otrzymanych bukietach informacje, wskazywały jakie kwiaty należy dawać na różne okazje, aby w ten sposób przekazać symboliczne i emocjonalne treści.

Trudno zasuszone kwiaty z kolekcji Muzeum Fryderyka Chopina interpretować w taki symboliczny sposób, jaki proponują XIX-wieczne poradniki. Po pierwsze bardzo trudno jest dziś określić gatunek zasuszonych roślin. Oprócz tego nie należy zapominać o pewnych względach praktycznych i racjonalnych: do mieszkania Chopina, a następnie na jego pogrzeb przyniesiono zapewne takie kwiaty, jakie można było kupić w październiku w Paryżu oraz które zwyczajowo przynoszono na uroczystości żałobne. Na pewno mogły znajdować się w nich np. róże i wrzosey.

O takich jesiennych kwiatkach składanych na grobie ukochanej osoby pięknie pisał Victor Hugo w wierszu poświęconym pamięci tragicznie zmarłej córki:

Jutro o świcie (...)

A gdy przyjdę, położę na twoim grobie

wiązkę zielonego ostrokrzewu i kwitnących wrzósów.

3 września 1847¹⁷.

Florystyczne pamiątki związane ze śmiercią Chopina przywołują również na myśl jeden z kluczowych utworów literatury polskiej połowy XIX w. – *Czarne kwiaty* Cypriana Kamila Norwida, będący zbiorem wspomnień dotyczących ostatnich spotkań z sześcioma różnymi osobami (z jednym wyjątkiem znanymi autorowi osobiście). Przymiotnik „czarny” zawarty w tytule utworu wskazuje na żałobny i nekrologiczny charakter tekstów. Tytuł ten przywołuje także wspomniany powyżej zwyczaj przynoszenia kwiatów do domu zmarłego lub na pogrzeb. Jednym z bohaterów *Czarnych kwiatów* jest Fryderyk Chopin. Norwid opowiada o spotkaniu w przedostatnim mieszkaniu kompozytora, zajmowanym przez niego przed przeprowadzką na place Vendôme. W tekście Norwida poświęconym Chopinowi nie ma mowy o kwiatkach, ale odnajdujemy w nim subtelne, szczegółowe studium ostatniego spotkania, choroby i codziennego życia, które mimo wszystkich trudnych okoliczności idzie własnym torem. Dzieło Norwida opowiada o konieczności zauważania rzeczy najdrobniejszych, wydawałoby się – nieistotnych.

¹⁶ Ch. de La Tour, *Le langage des fleurs*, wyd. 1, Paris 1818.

¹⁷ V. Hugo, *Demain, dès l'aube*, [w:] *Les Contemplations*, Paris 1853–1854.

II. 8. Ilustracja do wiersza Victora Hugo Demain, dès l'aube,
[w:] Les Contemplations, Paris 1853-1854, CC0 Paris Musées /
Maisons de Victor Hugo Paris-Guernesey
<https://www.parismuseescollections.paris.fr/fr/maison-de-victor-hugo/oeuvres/les-contemplations-livre-iv-xiv-demain-des-l-aube-et-quand-j-arriverai#infos-principales>

W badaniach nad życiem kompozytora i ikonosferą chopinowską jest właśnie konieczne takie norwidowskie spojrzenie, które nie pomija przedmiotów drobnych, czasami niekompletnych, nieoczywistych, takich jak kilka ususzonych kwiatów, które pomagają nam budować mozaikę świata, obyczajów, życia i śmierci czasów romantyzmu, a tym samym w sposób głębszy, interdyscyplinarny, poszerzać stan wiedzy dotyczący życia, śmierci i dzieła Fryderyka Chopina.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

- À la mort, à la vie! Vanités d'hier et d'aujourd'hui – Catalogue d'exposition*, Musée des Beaux-Arts de Lyon, Bernard Chauveau Édition 2022.
- Ariès Philippe, *Człowiek i śmierć*, Warszawa 1989.
- Baudelaire Charles, *Kwiaty zła*, Kraków 1990.
- Biedermeier, katalog wystawy*, red. A. Kozak, A. Rosales-Rodríguez, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2017.
- Chopin i jego malarz Teofil Kwiatkowski (1809–1891): malarstwo i rysunek ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie i Biblioteki Polskiej w Paryżu = Chopin et son peintre Teofil Kwiatkowski (1809–1891): peintures et dessins dans les collections du Musée national de Varsovie et de la Bibliothèque Polonaise de Paris*: koncepcja publikacji K. Pijanowska; red. naukowa A. Grochala; opr. katalogu dzieł K. Pijanowska, współpraca A. Czarnocka, A. Rudzińska; tłum. na język francuski D. Karczeńska, J. Ruszel, E. Stachurski; tłum. na język polski (esej D. Durey) J. Lemańska, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2010.
- Chopin: ikonosfera romantyzmu*, red. naukowa katalogu Iwona Danielewicz przy współpracy Andrzeja Dzieciołowskiego = *Chopin: iconosphere of romanticism*, edited by I. Danielewicz in cooperation with A. Dzieciołowski, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2010.
- Flowers forever: blumen in kunst und kultur*, herausgegeben von Roger Diederer und Franziska Stöhr, Kunsthalle, Monachium 2023.
- Le dernier portrait*, Musée d'Orsay, Paris, 5 mars–26 mai 2002, Éditions de la Réunion des Musées Nationaux, Paris 2002.
- Norwid Cyprian Kamil, *Czarne kwiaty. Białe kwiaty*, Wrocław 1996.
- Wichrowska Elżbieta, *Jeszcze żywi, czy już zmarli? Dziewiętnastowieczne dokumentacje emigracyjnego umierania*, Gdańsk 2023.

SUMMARY

Black Flowers. On the floral memorabilia related to the death of Frédéric Chopin from the collection of the Frédéric Chopin Museum in Warsaw

Cyprian Kamil Norwid titled his collection of memoirs relating to his last meetings with six different people (with one exception known to the author personally), *Black Flowers*. The adjective „black” indicates the mournful and obituary nature of the texts. The title of the work also evokes the custom of bringing flowers to the home of the deceased or to a funeral. Norwid’s work also tells about the need to notice the smallest things, seemingly – insignificant.

One of the protagonists of *Black Flowers* is Frédéric Chopin. The composer’s illness and death, his funeral and posthumous cult are among the key themes of the artist’s biography and legend. Among Chopin’s mementos – first reverently kept by family and friends, and now in museum collections – there are several floral objects related to his death: among them, dried flowers from his deathbed and a posthumous portrait, with his head surrounded by flowers (by painter Teofil Kwiatkowski, a friend of the deceased) found in the collection of the Frédéric Chopin Museum in Warsaw. These items – like the objects and events described in *Black Flowers* – are seemingly fragile and ephemeral, but in fact imbued with diverse meanings.

Keywords: Frédéric Chopin, romanticism, biographical museum, death, flower, memento, Cyprian Kamil Norwid, Teofil Kwiatkowski, art history